

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»**

**PROCEEDINGS
of the XX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»**

**2025
Астана**

УДК 001(06)
ББК 72я631
F96

**«ǴYLYM JÁNE BILIM – 2025» студенттер мен жас ғалымдардың
XX Халықаралық ғылыми конференциясы = XX Международная
научная конференция студентов и молодых ученых «ǴYLYM JÁNE
BILIM – 2025» = The XX International Scientific Conference for
students and young scholars «ǴYLYM JÁNE BILIM – 2025». – Астана:
– 3813 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.**

ISBN 978-601-08-5373-7

**Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас
ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті
мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.**

**The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young
researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities. В сборник
вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по
актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.**

УДК 001(06)
ББК 72я431
F96

ISBN 978-601-08-5373-7

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2025

**10.6 ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КОММЕРЦИЯЛЫҚ АРБИТРАЖ ЖӘНЕ ЦИФРЛАНДЫРУ
ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚ**

1558.	Акынов Д.М.	Правовые механизмы обеспечения исполнения обязательств государствами-членами ЕАЭС	6657
1559.	Ануарбек А.	Применение блокчейн-технологий в международном коммерческом арбитраже: правовые вызовы и перспективы	6661
1560.	Жаксылыков К.К.	Особенности правового регулирования отношений, возникающих из международного договора купли-продажи товаров	6665
1561.	Каримова Ф.Х.	Защита персональных данных в международном частном праве	6669
1562.	Мирзоева М.М.	К вопросу о сущности деловой репутации	6675
1563.	Раджабов М.Д.	Трудовые права иностранных граждан в международном частном праве	6679

10.7 ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ БҰҰ-НЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУ МАҚСАТТАРЫ

1564.	Ануарбек А.	Международное экологическое правосудие: теоретические основы и практические аспекты	6683
1565.	Burieva M.S.	The role of international organizations in regulating the use of water resources of transboundary rivers and lakes	6687
1566.	Nasreddinzoda N.	The role of regional organizations in achieving the SDGs: international legal aspects	6691
1567.	Шалгымбаева А.Н.	Комиссия международного права ООН: регулирование экологических аспектов вооруженных конфликтов	6693

СЕКЦИЯ 11**АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО****ПОДСЕКЦИЯ 11.1 СТРОИТЕЛЬСТВО**

1568.	Аманжолова Ш.Ф.	Қарқынды құрылыс жағдайындағы Астана қаласының жер асты сулары деңгейінің өзгерісін болжау	6698
1569.	Батирбекова А.Т.	Численное моделирование работы стены в грунте с распорной системой в условиях плотной застройки	6702
1570.	Бекетов Д.Н.	Энергоэффективность в строительстве: симуляция влияния ориентации зданий на потреблении энергии в Астане	6707

1571.	Бектемір О.А., Утегулова Ж.А.	Құрылыстағы топырақты нығайту әдістері	6712
1572.	Габбасова М.Е.	Сығылу кезіндегі ақаулы және ақаусыз қадалардың жұмысын салыстырмалы зерттеу	6716
1573.	Доненбаев А.Б.	Оптимизация процесса строительства с использованием технологии виртуальной и дополненной реальности: преимущества и ограничения	6721
1574.	Елтін Е.Е.	Жол және туристік инфрақұрылым үшін мобильді санитарлық тораптарды енгізу перспективалары	6726
1575.	Ергазина А.А.	Обзор исследований по применению полимеров для укрепления грунта	6732
1576.	Жұмалы Ф.Т.	Влияние сейсмической активности на проектирование модульных зданий: сравнительный анализ систем	6737
1577.	Илекешов Р.Р., Темирбулатов Ұ.Н.	Оценка степени повреждения открытых железобетонных конструкций, вызванные морозным разрушением	6742
1578.	Искакова А.Н., Есмағұлов Б.М.	Обоснование расчетных сопротивлений строительных стале в соответствии с Еврокодами	6746
1579.	Исмагамбетова Д.Е.	Анализ способов повышения несущей способности зон продавливания в монолитных железобетонных безбалочных плитах перекрытия	6750
1580.	Кадырова А.Б.	Современные материалы и технологии для продления срока службы дорог	6755
1581.	Ким А.В.	Адаптация автоматизированной системы мониторинга технического состояния конструкций железнодорожной эстакады длиной 2551м на 3 пути в городе Астана	6759
1582.	Кузганбаева А.З.	Сравнительный анализ испытания бетона, отобранного из конструкции гидротехнического сооружения на образцах-кернах и неразрушающими методами	6764
1583.	Қайыржанова А.Ғ.	Астана қаласындағы су тасқыны қаупін ГАЖ арқылы талдау және алдын алу шаралары	6769
1584.	Мақұлбек Е.Д.	Ысыған су жылутасығышты	6773

		орталықтандырылған жылумен жабдықтау жүйенің гидравликалық үрдістері	
1585.	Мацевич А.В., Мусакалимов В.С.	Оценка технического состояния фасадной системы с высокопрочной штукатуркой	6778
1586.	Муканова С.М.	Сравнительный анализ расчета кирпичного простенка первого этажа по СНиП и по нормам РК, идентичным Еврокодам	6783
1587.	Мухамедрахимова И.Б.	Құрастырмалы темірбетон конструкцияларындағы әртүрлі түйіндік қосылыстар түрлерінің тиімділігі	6788
1588.	Мұхаметқалиева А.Т.	Оптимизация строительных процессов с использованием технологии FILIGRAN	6793
1589.	Насиханова А.Н.	Влияние массы монолитных перекрытий на сейсмическую устойчивость зданий в условиях Казахстана	6798
1590.	Нұр М.Қ.	Сравнительный анализ методов оценки несущей способности железобетонных конструкций с учетом дефектов и повреждений в отечественной и зарубежной практике	6802
1591.	Нұрмағанбет А.С.	СҒА мен DDS қадаларының салыстырмалы талдауы: құрылыс технологияларына әсері	6806
1592.	Нұрмуханова А.М., Шойынбай А.С.	Орталықтан тыс сығылған темірбетон бағандарын қазақстандық стандарттар және Еурокодтар бойынша салыстыру	6811
1593.	Нұрсұлтан Д.А.	PLAXIS 2D негізінде қаданың жұмыс қабілеттілігін модельдеу: жүктеме және топырақтың әсері	6816
1594.	Сатан Н.Н.	Оценка грунтовых условий г. Астаны с использованием метода статического зондирования	6820
1595.	Серікбаева Т.А., Тлеуленова Г.Т.	Ұңғыма конструкциясына әсер ететін геологиялық факторлар	6824
1596.	Темірғали Ұ.Б., Любинина Д.В	Оценка технического состояния железобетонных конструкций жилых зданий после пожара	6828
1597.	Төлеген А.Ж.	Оценка прочностных свойств дисперсных грунтов по данным статического зондирования	6833
1598.	Туяков Н.Ж.	Процессная интенсификация в модульном строительстве: от панелей к сборно-модульным блокам	6836

1599.	Уримбетов Б.У.	Гидроизоляция железобетонных фундаментов жилого комплекса методом инъектирования в г. Астана	6841
1600.	Шойынбай А.С., Нұрмуханова А.М.	Eurocode 2 – темірбетон конструкцияларын жобалаудың халықаралық нормаларының негізі	6846
1601.	Aldisheva D.N.	Durability of asphalt concrete pavements under varying temperature conditions	6851
1602.	Shaimerdenova L.I.	Literature review of principles of design of bases and foundations	6856

**ПОДСЕКЦИЯ 11.2 ПРОИЗВОДСТВО СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ,
ИЗДЕЛИЙ И КОНСТРУКЦИЙ**

1603. 1	Абдуллина А.А.	Применение техногенных отходов промышленности для улучшения характеристик бетона	6859
1604. 2	Тулькенов К.Д.	Оценка влияния различных стабилизирующих добавок на свойства грунтов	6865
1605. 3	Altynbek Marat	Prospects for the utilization of industrial waste in construction: composite additives for concrete and reinforced concrete structures	6871
1606. 4	Тусыпова Ж.Б.	Оптимизация состава керамзитобетона с применением химических добавок	6877
1607. 5	Zhakanov A.N.	Current trends in geopolymers research: an overview of mechanical, physicochemical and functional properties	6883
1608. 6	Джантулина М.М.	Опокоидтардың минералды-химиялық және құрылымдық ерекшеліктері мен құрылыс индустриясының шикізаты ретінде қолданылуы	6889
1609. 7	Әлмаханбет Н.Н., Байдәулет Ж.С.	Көпфункционалды қоспалармен ауыр бетонды модификациялау	6894
1610. 8	Жаксылыков А.А.	Полипропилен талшығының бетон қасиеттеріне әсері	6900
1611. 9	Орынбай Е.Р.	Керамикалық материалдар өндірісінде өндірістік алюминий қалдықтарын пайдалану бойынша зерттеулерге шолу	6904
1612. 1	Махамбет Н.А.	Влияние базальтовой фибры на прочностные характеристики мелкозернистого бетона	6907
1613. 1	Ерланұлы Ербол	Құрылыс керамикасына техногендік қалдықтарды пайдаланудың қазіргі заманғы әдістері мен зерттеулерге	6913

		шолу	
1614. 1	Қаиржан Е.Б.	Экологически чистые материалы для различных технологий внешней отделки: забота о природе и долговечность	6917
1615. 1	Хаируллоев А.Х.	Разработка технологии отделочного материала – травертин, армированный минеральной фиброй	6922
1616. 1	Хасен Б.Б.	Жаңа құрылыс материалдарын өндіру үшін техногендік қалдықтарды қайта өңдеу технологияларын зерттеу	6926
1617. 1	Айбеков Д.А, Ералы Асхат	Модифицированные добавки для улучшения строительно-эксплуатационных свойств бетона	6931
1618. 1	Тасбулат Е.А.	Разработка технологии получения и использование пустотообразователей для монолитного бетона	6937
1619. 1	Суюнов Е.Н.	Модульное домостроения как альтернатива традиционным методам строительства	6942

ПОДСЕКЦИЯ 11.3 АРХИТЕКТУРА В ГЛОБАЛЬНОМ МИРЕ: ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

1620. 1	Аулан А.С.	Блокталған тұрғын үйлерде энерготімді жүйелерді қолдану тенденциялары	6946
1621. 2	Akhmatdin A.	The influence and importance of wind load on the stability and safety of architectural structures	6951
1622. 3	Баланчик Д.А.	Исследование михайло-архангельского собора в городе Уральск	6955
1623. 4	Ғарифолла А.А.	Зарубежный опыт инклюзивной архитектуры и его адаптация в городской среде Астаны	6959
1624. 5	Елеуова А.У.	Формообразование и развитие архитектуры комфортных школ в образовательной среде	6964
1625. 6	Ергенбаев Е.Т.	Биомиметическая архитектура: трансформация природных принципов в устойчивые архитектурные решения	6968
1626. 7	Ескалиева Г.А.	Новый подход функционально-пространственной организации культурного центра	6972
1627. 8	Қамбарова Б.Я.	Главные критерий при проектирования комбинированного типа планирования парков, скверов,	6975

		бульваров	
1628. 9	Караван А.В.	Исследование петро-павловского абацкого-знаменского женского монастыря в городе Семей	6979
1629. 1	Карпсеитова Б.Ж.	Ревитализация исторических зданий: вокзалы как новые музейные пространства	6983
1630. 1	Касенов Ж.К.	Вычислительное проектирование	6987
1631. 1	Ким И.Л.	Архитектура музеев: генезис и трансформация в контексте социокультурных и технологических парадигм	6992
1632. 1	Куставлетова Д.С.	Однокомнатная квартира – путь решения жилищного вопроса.	6994
1633. 1	Қанатқызы Ұ.	Ақылды шыны технологияларының және қасбет элементтерінің энергия тиімділігі	6999
1634. 1	Құрбанәлі А.Е.	Декоративно-прикладное искусство в контексте взаимодействия культуры, искусства и архитектурного производства	7002
1635. 1	Мамиева Д.С.	Стандарт leed: повышение экологической эффективности в архитектуре города	7005
1636. 7	Мелешко Д.П.	Появление социального жилья в казахстане: история, тенденции и вызовы	7009
1637. 1	Мурсалова А.С.	Опыт зарубежных стран в проектировании плавучих сооружений: анализ успешных проектов и архитектурных решений	7012
1638. 1	Нурпеисов Ж.Е.	Анализ развития градостроительной модели на территориях свободных экономических зон	7016
1639. 2	Өтебай С.Ә.	Городские трассы в автоспорте: как улицы становятся Этапами гран-при	7021
1640. 2	Попова Ж.Н.	Лиминальные пространства в архитектуре и их влияние на жилую среду	7023
1641. 2	Садвакасова С.А.	Архитектурное наследие астаны конца XIX — начала XX века.	7027
1642. 2	Садуакасов Р.С.	Проблемы адаптации исторических зданий к современным функциям: поиск баланса	7031

1643. 2	Садыкбеков Д.Д.	Институт нового поколения: образовательные центры будущего	7039
1644. 2	Садыкова К.К.	Экологичная архитектура туристических объектов алматинской области	7041
1645. 2	Саурбаева А.М.	Principles of climate responsive architecture	7045
1646. 2	Свинченко Т.В.	Влияние климата на архитектурные решения.	7048
1647. 2	Токаев А.Б.	Влияние онлайн торговли на архитектуру торговых- развлекательных центров	7052
1648. 2	Төлепбергенова А.Ф.	Ғылыми-зерттеу университеттерінің энергия үнемдейтін архитектурасы	7056
1649. 3	Тулесова Ұ.Ж.	Эволюция культовой архитектуры западного казахстана	7062
1650. 3	Утембаева Т.	Қазақстанның ортағасырлық қалалары және олардың заманауи қала құрылысына ықпалы	7068
1651. 3	Feisel A.	History of national architecture in central asia	7073
1652. 3	Ходанович К.Г.	Будущее архитектуры: умные материалы и технологии адаптивного проектирования	7077
1653. 4	Шахазинда Г.К.	Применение ИИ для оценки устойчивости зданий к землетрясениям и другим природным катастрофам	7081
1654. 3	Шульц А.А.	Применение новых технологий в архитектуре	7085

ПОДСЕКЦИЯ 11.4 СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБЛАСТИ ГЕОДЕЗИИ И КАРТОГРАФИИ

1655.	Жумажанов М. Н.	Анализ загрязнения атмосферы города Астана с применением ГИС	7089
1656.	Берикова Я. Б.	NBR индексі мен термалды нүктелерді қолдана отырып дала және орман өрттерін бақылау	7094
1657.	Нұртай Н. Н	Павлодар-Омбы автомобиль жолының 373-383 км учаскесін қайта құру кезіндегі инженерлік- геодезиялық жұмыстар	7099
1658.	Жумабеков Д. Т.	Перспективы использования беспилотных летательных	7101

		аппаратов в мониторинге городских зеленых зон	
1659.	Екпин Ж.	Абай облысы орман алабының өзгеру динамикасын Жерді қашықтықтан зондтау арқылы бағалау	7103
1660.	Нуртазаева А. Н.	Использование растрового анализа для оценки паводков в Актюбинской области	7106
1661.	Рафик А. Е.	Ауылшаруашылық алқаптарының деградациялық жағдайын ГАЖ қамтамасыздандыру	7110
1662.	Садвокасова С. М.	Создание топографического плана местности в масштабе 1:2000 на основе аэрофотоснимков	7112
1663.	Тастанов А.	Программное обеспечение ARGIS PRO для целей картографирования	7115
1664.	Қаймолдаева Л. Е.	Картографиялық әдістерді қолдана отырып, Шымкент қаласындағы білім беру нысандары мен денсаулық сақтау мекемелерінің таралуын бағалау	7117
1665.	Ернар Е.	ГАЖ пайдалана отырып, демографиялық процестерді картаға түсіру және талдау	7121
1666.	Ибрагимова А. Е.	Использование спутниковых навигационных систем в геодезии	7125
1667.	Карабаева Г. Н.	Система АИС ГЗК в Казахстане	7128
1668.	Темірбек А. М.	ГАЖ және қашықтықтан зондтау әдістерін қолдана отырып Астана қаласының урбанизациялану процессіне мониторинг жүргізу	7132
1669.	Манахов М. М.	Қазақстан Республикасындағы цифрлық нивелирлерді пайдаланып, мемлекеттік нивелирлік желіні жетілдіру	7137
1670.	Садық А. Ж.	Қалалық ортада ГНСС өлшеулерінің дәлдігін бағалау әдістері	7140
1671.	Әшім Н. Қ.	Қазақстан Республикасының геоцентрлік координаттар жүйесі: әлімдік тәжірибе және салыстырмалы анализ	7146
1672.	Нұрғалиев С. Е.	Биіктік ғимараттардың геодезиялық мониторингі	7151
1673.	Қуанова А. А.	Қала құрылысы кадастрын геодезиялық қамтамасыз етуге арналған заманауи жерсеріктік технологиялар	7156
1674.	Шакиратова Т. Ж.	Қарағанды облысы жағдайында орман және дала өрттерінің	7160

		мониторингісі	
1675.	Қонақбаева А. Е.	Қашықтықтан зондтау технологиялары арқылы ауыл шаруашылығы алқаптарын басқару тиімділігін арттыру	7163
1676.	Толеухан Н.	Елордадағы бірегей сәулет нысандарының геомониторингтік бақылауы	7167
1677.	Қалбыр А. А.	LiDAR технологиясы арқылы объект параметрлерін анықтау	7170
1678.	Қайдар Ж. А.	Әртүрлі климаттық жағдайларда топографиялық түсірілімдердің дәлдігін салыстыру үшін заманауи геодезиялық құралдарды пайдалану	7175
1679.	Анарханов Н. Т.	Улучшение кадастровых и городских карт	7180
1680.	Мельниченко А. М.	Исследование особенностей использования ГНСС и тахеометров для различных типов съемок, сравнение точности данных в различных условиях.	7183
1681.	Мансур Т. М.	Сандық модельдерді құруға арналған бағдарламаларды салыстыру	7186
1682.	Насриддинов Д. Ш.	Астана мысалында көпқабатты тұрғын үй кешендерін салу кезіндегі геодезиялық жұмыстардың ерекшеліктері	7190
1683.	Карткужаков А. А.	Оптимизация размещения объектов возобновляемой энергетики с использованием гис	7195
1684.	Мұрат А.	Заманауи картографияда рельефтің сандық Модельдерін құру және басқару үшін AUTOCAD CIVIL 3D қолданудың артықшылықтары	7200
1685.	Досжан Ж. Е.	Ауа райы жағдайларының GNSS қабылдағыштарының өлшеу дәлдігіне әсерін зерттеу	7204
1686.	Нұрқасымова С. Ж.	Тығыз құрылыс жағдайында GNSS қабылдағыштарының дәлдігін зерттеу және кедергілерді жою әдістері	7207
1687.	Султанбек Д. Е.	ГАЖ көмегімен Қызылорда облысының ауыл шаруашылығы жерлерінің экологиялық өзгерістерін зерттеу	7212
1688.	Оспандиярқызы К.	Астана қаласының "Тұран" және	7216

		"Ұлы Дала" даңғылдарының қиылысы мысалында геодезиялық жабдық, қашықтықтан зондтау және ГАЗ технологияларын пайдалана отырып, жол төсемін зерттеу	
--	--	---	--

ПОДСЕКЦИЯ 11.5 ИННОВАЦИИ В АРХИТЕКТУРНОЙ ДИЗАЙНЕ: НОВЫЕ МАТЕРИАЛЫ И ТЕХНОЛОГИИ

1689.	Абдраманова Ж.М.	Ғимаратты жобалауда жасанды интеллектті қолдану	7221
1690.	Бибекова А.К.	Қала дамуы үшін мәдени мекемелерді құрудың маңызы: Семей қаласын мысал ретінде зерттеу	7224
1691.	Буркулов Ж.Б.	Инновации в степи: новый облик казахского этно-культурного центра	7228
1692.	Ермек А.Е.	Бионика және дизайн: Табиғат пен технология байланысы	7231
1693.	Ермекова Ж.Е.	1. Эволюция формирования пространств для животных: многофункциональные архитектурные решения в современном контексте	7236
1694.	Искакова А.К.	Архитектуралық дизайндағы инновациялар: жаңа материалдар мен технологиялар	7243
1695.	Калдыбаева А.Н.	Функциональная выразительность: свет и цвет в пространстве науки	7247
1696.	Майшулан А.Р.	Современные тенденции проектирования среды для культурно нравственного воспитания для девочек	7252
1697.	Мукушева Д.М.	Эволюция развития архитектуры и планирования детских домов: с древних времен до современности	7256
1698.	Нуркешова Д.Т.	Архитектуралық ортада акустиканың рөлін зерттеу	7261
1699.	Оразғалинова А.Ж.	Архитектурадағы түс пен пішіннің адамның психологиялық күйіне әсерін зерттеу	7264
1700.	Серікбай Н.Т.	Мемориалдық кешендерді қалыптастырудағы ландшафттық архитектураның рөлі	7268
1701.	Ташенова К.Е.	Зарубежные аналоги центров для матери и ребенка как основа для развития социальной инфраструктуры в Казахстане	7272
1702.	Теміржанова Е.Б.	Экологическое состояние и потенциал почв для озеленения в городе Курчатова: последствия ядерных испытаний и перспективы	7276

		восстановления	
1703.	Түгелбай А.Ә.	Архитектура және табиғат үйлесімділігі	7280
1704.	Умарова Ф.М.	Шығармашылық бейіндегі заманауи жоғары оқу орнының интерьерін қалыптастырудағы инновациялық тәсілдер	7285

11.6 ВОПРОСЫ ЭСТЕТИКИ И ФУНКЦИОНАЛЬНОГО БАЛАНСА В ГРАФИЧЕСКОМ ДИЗАЙНЕ

1705.	Аязбаева А.Ж.	История города астана, анализ и редизайн логотипа	7289
1706.	Абдуллаев Ж.Ф.	Эстетика и функциональность в веб-дизайне туристических платформ	7292
1707.	Әділ Ә.	Графикалық «Дизайн арқылы әлеуметтік медиа жарнама тарату»	7296
1708.	Дәулетбаева Е.	Интеграция анимационных иллюстраций в книжный дизайн на примере казахской народной сказки	7299
1709.	Ескалиева К.Н.	Роль графического дизайна в помощи и поддержке бездомных животных Казахстана	7301
1710.	Комшабаева Д.С.	Территориальная айдентика	7306
1711.	Курманғалиева Н.М.	Айдентика как инструмент создания доверия и лояльности	7311
1712.	Косман Ә.Д.	Разработка визуальной айдентики для международного турнира по COUNTER STRIKE 2 в Казахстанской адаптации	7316
1713.	Кайрат Л.	Туристік бренд имиджінің дамуы	7319
1714.	Коньсбаева М.Б.	Дислексиямен ауыратын адамдарға арналған қаріптер мен мәтіндер дизайнының ерекшеліктері: халықаралық тәжірибе және қазақстандық контекст	7322
1715.	Мубарак Б.М.	Айдентика как способ диалога с аудиторией	7324
1716.	Орекешова Н.Б.	Перспективы создания интерактивной образовательной игры, посвященной традициям в Казахстане	7329
1717.	Омарова А.	Цифровое творчество. Роль веб-дизайна в создании обложек музыкальных альбомов	7336
1718.	Рахимжанова Г.Б.	Анализ визуальных стратегий в рекламных изображениях	7340
1719.	Садвакасов У.Ж.	Дизайн-проект интерактивного	7343

		приложения для создания визуального портфолио	
1720.	Уркенова Д.А.	Социальный брендинг и его влияние на современный мир	7346
1721.	Хабибулина А.Р.	Психология цвета в айдентике: как цвета влияют на восприятие бренда	7350
1722.	Хитуова М.Т.	Искусственный интеллект в графическом дизайне: новые возможности и вызовы	7353
1723.	Шаймуханбет А.	Современные тенденции в создании сувениров: от массового производства к уникальным изделиям	7355

11.7 НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И МЕТОДЫ В СФЕРЕ ДИЗАЙНА

1724.	Аманбек Назерке	Контемпорари стиліндегі сұлулық салонын қайта өңдеу, эстетика мен қолайлылық үйлесімі	7360
1725.	Әмір Әлия Әшімханқызы	Дәмхана интерьерін заманауи стильде қайта әзірлеу	7364
1726.	Мешітбай Дәмеш Мұратқызы	Косметолгия салонының интерьерін биоскандинавиялық стилде оңтайландыру	7367
1727.	Жалғас Зарина Нұрланқызы	Ескі мен жаңаның үйлесімі: ескі үйді контемпорари стильде қайта құру	7371
1728.	Ескенова Ажар Қадыржанқызы	Сұлулық салонын минимализм стилінде Қайта өңдеу	7374
1729.	Кульжнова Жасмин Нуржановна	Эргономика и инклюзивный дизайн в использовании экологических текстильных решений в интерьере	7377
1730.	Болысбекова Райхан Темирбековна	Костюм дизайндағы шығармашылық композиция	7380
1731.	Альбусынова Сымбат Думановна, Ералы Эльмира Әнуарбекқызы	Шағын қалаларға арналған инновациялық кітапханалар мен білім беру орталықтарын жобалау	7382
1732.	Садырбай Ақмарал Жұмабекқызы	Этнографиялық символизмнің Сәндік өнерде қолданылуы	7385

СЕКЦИЯ 12 ТРАНСПОРТ И ЭНЕРГЕТИКА КӨЛІК ЖӘНЕ ЭНЕРГЕТИКА / TRANSPORT AND ENERGY

Подсекция 12.1 Транспортная инженерия Көлік инженериясы / Transport engineering			
1733.	Алдаберген А.А.	Қазақстандағы автомобиль нарығының жан-жақты талдау	7392
1734.	Дюсенбаева А.А.	Биодизель: Қазақстандағы даму перспективалары	7395
1735.	Қалтай А.Б.	Биосутегі: оның өндірісі, Қазақстандағы дамуы	7397
1736.	Жанайдар С.Ж.	2024 жылдың теміржол вагондарының	7400

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚАЛАЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЗАМАНАУИ
ҚАЛА ҚҰРЫЛЫСЫНА БЫҚПАЛЫ****Утембаева Томирис**

0021.tomi@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ магистранты, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Арынов К.К., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ профессоры, сәулет докторы

Аңдатпа. Мақала Ұлы Жібек жолы бойында орналасқан Қазақстанның ортағасырлық сәулет мұрасын талдауға бағытталған, оның VI–XIX ғасырлардағы қала құрылыстық эволюциясын Орталық Азия және әлемдік қала құрылысы контекстінде қарастырады. Зерттеу ежелгі қалалардың құрылымдық ерекшеліктерін, инженерлік шешімдерін және олардың Ұлы Жібек жолы арқылы халықаралық байланыстарға әсерін ашады. Орта ғасырлық қала құрылысында қалыптасқан негізгі қағидалары мен дәстүрлерді қазіргі заманғы архитектурадағы кейбір дәстүрлерінің әлеуетті жалғасы мен даму перспективаларын пайдалану болып табылады.

Кілт сөздер: ортағасырлық қала, қала құрылымы, ұлттық сәулет, глобалдық трендтер, тұрақты даму.

Кіріспе. Қазақстанның ортағасырлық сәулеті тарихи дәстүрлер мен қала құрылысының жаһандық тенденцияларының ерекше үйлесімін көрсетеді. Бұл мұра Ұлы Жібек жолындағы сауда, мәдениет және технологиялық алмасу орталығы ретінде қалыптасып, Орталық Азия елді мекендерін әлемдік сәулеттік аямен байланыстырды. Бұл зерттеу Қазақстан қалаларының VI–XIX ғасырлардағы дамуын талдайды, олардың құрылымдық және функционалдық сипаттамаларын зерттейді және қазіргі сәулеттегі осы тәжірибелердің маңыздылығын бағалайды. Зерттеудің мақсаты – ортағасырлық Қазақстан қалаларының сәулетін жаһандық тұрғыда жүйелеу және олардың қазіргі қала құрылысына беретін сабақтарын анықтау.

Бұл зерттеу жұмысы археологиялық қазбаларды, тарихи мәліметтерді және Түркістан, Отырар, Сығанақ, Сауран, Сайрам, Шымкент, Тараз секілді қалалардың жер бедерінің карталарын, сондай-ақ қазақстандық зерттеуші К.М. Байпақовтың ғылыми еңбектерін негізге алады. Зерттеу әдісі қалалардың орналасуын салыстыра отырып зерделеуді, құрылысқа қолданылған материалдарды (саман кірпіш, пахса) және қаланың тіршілігін қамтамасыз ететін жүйелерді (су құбыры, монша) талдауды қамтиды.

Археологиялық қазбалар VI–X ғасырларда Қазақстан жерінде қала мәдениетінің пайда болғандығын дәлелдейді. Ерте орта ғасырларда Ұлы Жібек жолының бойындағы қалалар Түркістан аймағында, Талас және Шу өзендерінің жағасында сауда, кәсіпшілік және мәдени орталық ретінде өркендеді. Қазақстандағы ең алғашқы қалалар шамамен 2,5 мың жыл бұрын пайда болған. Мысалы, Түркістан қаласының (бұрынғы Шауғар, одан кейін Йасы) орнында жүргізілген қазба жұмыстары IV–IX ғасырлардағы елді мекеннің IX–X ғасырларда үлкен қалаға айналғанын көрсетеді. Бұл үрдіс сол кездегі әлемдік қалалану құбылысымен, әсіресе Орталық Азия мен ислам әлеміндегі қалалардың өсуімен байланысты.

Ортағасырлық Қазақстан қалаларының құрылымы үш негізгі бөліктен тұрған, (1-сурет). Орталық бөлік «цитадель» немесе «орда» деп аталып, онда билеушінің резиденциясы және әкімшілік ғимараттар орналасқан. Цитадельді қоршайтын екінші бөлік «шахристан» деп аталған, бұл аймақта әлеуметтік элита – сарай қызметкерлері, бай және беделді тұлғалар мекен еткен. Цитадель мен шахристан сыртқы қорғаныс қабырғаларымен бекітілген. Үшінші бөлік – «рабад» – қабырғалардың сыртында орналасып, қолөнершілер, ұсақ саудагерлер, малшылар және фермерлерден құралған еңбекші халықтың тұрғын аймағы болған. Бұл модель ежелгі Месопотамия мен Орта Азиядағы қала құрылысы дәстүрлерімен байланысты болды, бірақ жергілікті топографияға бейімделу арқылы ерекшеленді.

Сурет 1. Ежелгі Отырар қаласының картографиялық түсірілімі негізінде жасалған жоспар: I- Цитадель (Орда), II- Шахристан, III- Рабад

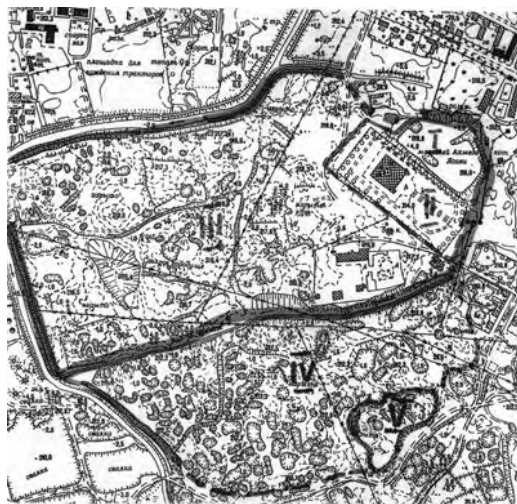
VIII–XII ғасырлар аралығында Орта Азиядағы қалалық қоныстардың дамуы әлемдік урбанизация үрдісімен тығыз байланысты болды. Басқамыр, Жанкент, Қойлық секілді қалалар оғыз, қарлұқ және қимақ мемлекеттерінің құрамында өркендеп, бекіністі құрылымдарымен (терең арықтар, темір қақпалар) және сауда орталықтарымен ерекшеленді. Бұл қалалардың инфрақұрылымы – сумен жабдықтау жүйелері, қоғамдық моншалар – ежелгі Римнен бастап ислам әлеміне дейінгі инженерлік шешімдердің бейімделген үлгілерін көрсетті. Мысалы, Тараздағы қыш құбырлармен жабдықталған су жүйесі мен жылу сақтайтын моншалар сол кезеңнің технологиялық жетістіктерін айқындайды.

Сауда нысандары мен моншалардың құрылысында ерекше назар аударылғаны байқалады. Бұл объектілер тұрмыстық қажеттіліктерді қанағаттандырумен қатар, экономикалық пайда әкелу функциясын да атқарған [1]. X–XII ғасырларда ірі қалаларда сумен жабдықтау жүйелері дамыды. Тау өзендерінен тартылған су каналдар арқылы тұрғын үйлерге жеткізілді. Қоғамдық моншалар да кеңінен пайдаланылды, олардың едендері жылу сақтайтын тас тақталармен жабылып, астында ыстық су құбырлары жүргізілген. Бұл деректер ортағасырлық қалалардың инфрақұрылымы тұрғындардың күнделікті қажеттіліктерін қамтамасыз етуге бағытталғанын көрсетеді. Мысалы, Тараздағы XI–XII ғасырларға жататын моншалар Рим термалары мен ислам хаммамдарына ұқсас технологияларды қолданған.

Қазақстан аумағындағы ортағасырлық ең ірі қалалардың қатарына Ыасы (Түркістан), Сығанақ, Сауран, Сайрам, Шымкент және Тараз жатады. Бұл қалалар Ұлы Жібек жолының негізгі тіректері ретінде қызмет еткен және аумағының көлемі, сауда, мәдениет, сондай-ақ білім орталықтары ретіндегі рөлі бойынша ерекшеленген.

Түркістан IV–IX ғасырларда Шауғар қалашығы ретінде пайда болды, оның Ұлы Жібек жолы бойындағы сауда және мәдени алмасулардың бастапқы нүктесі ретінде қалыптасуы осы кезеңде басталған [1]. IX–X ғасырларда Ыасы атанып, қала Орта Азиядағы урбанизация үрдісіне сәйкес ірі орталыққа айналды, ал XV ғасырда рухани және саяси маңызы артып, әлемдік сәулеттегі діни орталықтардың даму тенденцияларымен үйлесім тапты. Цитадель солтүстік-шығыс бөлігінде орналасып, 5 га аумақты алып жатыр, мұны әлемдік қала құрылысындағы стратегиялық жоспарлаудың үлгісі ретінде қарастыруға болады. Цитадельді қаладан бөлетін, биіктігі 15 м, периметрі 700 м құрайтын қабырғалар, сол кездегі Орта Азия мен ислам әлеміндегі бекініс архитектурасының жоғары деңгейін айғақтайды [2]. Шахристан XV–XVIII ғасырларда кеңейді, онда тұрғын үйлер, қоғамдық ғимараттар және сумен жабдықтау жүйесі орналасты, әлемдік қала құрылысындағы функционалдық аймақтарға бөліну принциптеріне сай дамыды. Шахристанның нақты шекаралары анықталмағанымен, тұрғын массивтерге бөлінгені, қазіргі қалалардағы урбанистік жоспарлаумен ұқсастығын көрсетеді. Археологиялық қазбалар су қоймалары мен өзен арналарының болғанын растайды және олардың ежелгі инженерлік шешімдері қазіргі тұрақты даму концепцияларымен байланысын ашады.

Негізгі көшелер қақпадан цитадельге және базар алаңына қарай бағытталған, сауда желілері мен әлеуметтік өзара әрекеттестікті қолдаған әлемдік ортағасырлық қалалардың радиалды жоспарына ұқсайды [1]. Көшелер бойында шикі кірпіш пен пахсадан салынған үйлер топтасып, махаллалар құрады, бұл экологиялық материалдарды қолдану дәстүрі қазіргі жасыл архитектураға шабыт береді. Блоктың негізгі элементі – қабырғамен қоршалған ауласы бар үй – жеке кеңістік пен қауымдастықты біріктірудің әмбебап үлгісін ұсынады. Рабад бөлігінде тұрғын үй кешендері мен шеберханалар орналасып, қолөнер мен сауданың экономикалық ролін күшейтті, бұл қазіргі аралас функциялы аймақтардың прототипі ретінде қарастырылуы мүмкін. XVIII–XIX ғасырларда рабад кеңейтіліп, сазды кірпіштен жасалған қосымша қорғаныс қабырғалары салынды, олардың кейбір фрагменттері сақталған. Рабад аумағы Құлтөбе төбесіне дейін созылып, қаланың өсу динамикасын және топографияға бейімделуін көрсетеді (2-сурет).

Сурет 2. Түркістан қаласының топографиялық сызбасы. I-II-“Қоқандық” Арк.(Цитадель), III- Шахристан қалашығы, IV-Оңтүстік рабад, V-Құлтөбе қалашығы

Отырар қалашығы IX–XVII ғасырларда Ұлы Жібек жолы бойында сауда және мәдени орталық ретінде қызмет етіп, Орта Азиядағы урбанизацияға үлес қосты [3]. Цитадель мен шахристан биіктігі 18 метр бесбұрышты төбеде 20 гектар аумақты алып, 70–80 градус тік қорғанмен қоршалды, ал цитадель үшбұрышты пішінде 220 на 220 на 230 метр өлшеммен әлемдік қала құрылысындағы стратегиялық жоспарлауды және қазіргі тұрақты дамуға әлеуетін көрсетеді. Рабад 150 гектар аумақты қамтыды, қолөнер мен сауданы дамытып, әлемдік ортағасырлық қалалардағы аралас функциялы аймақтардың прототипін ұсынды. Археологиялық қазбалар IX–XII ғасырлардағы моншалар мен XIII–XIV ғасырлардағы тоғыз қыш шеберханасын, қола айналар мен зергерлік бұйымдарды ашты, ал VII–IX ғасырлардағы билеуші сарайы өрнекті ағаш тақтайлармен сәулет өнерінің дамуын айғақтайды.

Сығанақ қалашығы Сырдария өзенінің жағасында 10 гектар аумақты алып жатқан бесбұрышты төбе түрінде орналасты, VI–XVIII ғасырларда Ұлы Жібек жолының сауда орталығы ретінде қызмет етті [4]. Бүйірлерінде су арналары мен құрылыс қалдықтары сақталып, Орта Азиядағы бекініс сәулетінің әлемдік үлгілерімен байланысын және қазіргі су ресурстарын басқаруға әлеуетін ашты. Шахристан 15 мұнаралы қорған қабырғасымен қоршалды, ауданы 10 гектар, ұзындығы солтүстігінде 250 метр, батысында 360 метр, оңтүстігінде 250 метр, оңтүстік-шығысында 450 метр, солтүстік-шығысында 350 метр, шығыс қабырғада цитадельге қосымша кіреберіс бар, қорғаныс пен қолжетімділікті біріктірді.

Сауран қалашығы Түркістаннан солтүстік-батысқа қарай 43 километр қашықтықта 50 гектар аумақты алып жатыр, (3-сурет) бойынша Ұлы Жібек жолының маңызды бекінісі ретінде дамыды [5]. Сопақша пішіндегі қала биіктігі 3-тен 6 метрге дейінгі қабырғалармен қоршалды, солтүстік-шығыстан оңтүстік-батысқа 800 метр, солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа 550

метр созылды, шикі кірпіш пен пахсадан салынған төрт екі қабатты мұнара тромпалы күмбездермен және тар саңылаулармен әлемдік бекініс сәулетін көрсетеді және қазіргі экологиялық материалдарды қолданудың алғашқы үлгісі ретінде қарастырылды. Екі қақпа бар, солтүстік-шығыстағы негізгі қақпа екі мұнаралы 20 метр дәлізбен, оңтүстік-шығыстағы қақпа нашар сақталды, шығыс мұнарада ені 1,2 метр, биіктігі 1,7 метр доғалы өткел сақталды, қабырғаларды 3 метр тереңдікте, ені 15–20 метр ор қоршады. Негізгі көше ені 10 метр солтүстік-шығыс қақпадан басталып, 200 метрден кейін 18 метрге кеңейіп, 100 на 50 метр орталық алаңға жалғасты, орталық бекініс 800-ден 900 метрге дейін созылды, қалған 4 километр квадрат аумақтығыз құрылыспен толды, XVI ғасырдағы медреселер мен аулалық құрылымдар сақталды.

Сурет 3. Ежелгі Сауран қалашығының жоспары, XIII-XVIII ғғ.

Сайрам қалашығы IX–X ғасырларда әскери бекініс ретінде салынды, Орта Азиядағы қорғаныс сәулетін дамытты [6]. Хорезмшах Мұхаммедтің жауынгерлері қиратты, кейін қайта салынды, бірақ 1684 жылы жоңғарлар жойды, қазіргі Сайрам ауылында биіктігі 6,5-тен 11 метрге дейін, солтүстіктен оңтүстікке 500 метр созылған тікбұрышты төбе және қабырға қалдықтары әлемдік бекініс құрылысының ерекшеліктерін көрсетеді және қазіргі сәулетте тарихи тәжірибені зерттеуге мүмкіндік береді. Ал қалашықтың периметрі бойынша қабырға қалдықтары және батпақты жыра түріндегі ор сақталған [6].

Шымкент қалашығы Ұлы Жібек жолы мен Керуен-сарай жолдарының қиылысында бекініс ретінде пайда болды, әлемдік сауда желілерінің маңызды түйіні ретінде қалыптасты [7]. Цитадель 40 на 50 метр, биіктігі 25 метр, қорғаныс қабырғалары 180-ден 210 метрге дейін созылды және 8-ден 10 метрге дейінгі мұнаралармен нығайтылды, топографияны тиімді пайдаланып, Орта Азиядағы бекініс сәулетінің жоғары деңгейін және қазіргі қала жоспарлауға әлеуетін көрсетеді. Шахристанның оңтүстік-батысында XVI–XVII ғасырлардағы тұрғын ауданы орналасты, үйлер пахса блоктарынан салынды, кірпіштен жасалған суфа мен тандыр пеші сақталды, әлемдік қала құрылысындағы функционалдық бөлінуді айғақтайды. Негізгі көшелер магистральдық және түйік бағыттарға бөлінді, сауда мен тұрмысты қолдаған ортағасырлық жоспарлаудың үлгісі ретінде қазіргі кеңістік ұйымдастыруға үлгі ұсынады.

Тараз қалашығы V ғасырда Талас өзені бойында пайда болды, 90 гектар аумақты қамтып, Ұлы Жібек жолының мәдени орталығына айналды [8]. Шахристан 7,5 гектар аумақты алып, қорған қабырғаларымен және мұнаралармен қоршалды, құрылымы магистральдар қиылысына негізделді, әлемдік урбанизация үрдісімен байланысып, қазіргі экологиялық дизайнға әлеуетін ашатын су жүйесі қыш құбырлармен және XI–XII ғасырлардағы моншамен жылу арналарымен, ою-өрнекпен жабдықталды. Тұрғын аудандар жүйелі салынды, қоғамдық орындардан кішірек

болып, функционалдық бөлінуді көрсетті. Кесенелер Қарахан, Айша-биді, Бабаджа-хатун сақталып, ортағасырлық сәулеттің мәдени маңызын айғақтайды.

Қорытынды. Қазақстанның ортағасырлық қалалары әлемдік сәулет тарихының маңызды бөлігі ретінде қарастырылуы тиіс. Олардың құрылымы – цитадель, шахристан, рабад – әлеуметтік, қорғаныс және экономикалық функцияларды біріктірді, бұл сол кездегі Орта Азия, Парсы және ислам әлеміндегі қала құрылысымен сәйкес келді. Бекіністі қабырғалар, мұнаралар және сумен жабдықтау жүйелері әлемдік инженерлік жетістіктерді бейнеледі.

Қазіргі заманғы архитектура тұрғысынан бұл мұра бірқатар перспективалар ұсынады. Шикі кірпіш пен пахсаның қолданылуы экологиялық тұрақты материалдарға деген қазіргі қызығушылықпен үндеседі. Сумен жабдықтау жүйелері (Отырар, Тараз) ресурстарды тиімді пайдалану принциптерін көрсетеді, бұл климаттың өзгеруі жағдайында өзекті. Түркістандағы радиалды жоспар мен Саурандағы көше желісі заманауи қалалардағы аралас функциялы аймақтардың прототипі ретінде қарастырылуы мүмкін. Ұлы Жібек жолы бойындағы қалалардың транзиттік рөлі қазіргі глобалдық қалалардың дамуындағы логистикалық орталықтардың маңыздылығын еске салады. Түркістанның XV–XVIII ғасырлардағы рухани орталық ретіндегі өсуі сәулеттің қоғамдық имиджді қалыптастырудағы рөлін ашады, бұл қазіргі мегаполистердің брендингімен ұқсас.

Қазақстанның ортағасырлық қалалары жаһандық қала құрылысының дамуына үлес қосты, олардың құрылымы мен инфрақұрылымы сол кездегі әлемдік трендтермен байланысты болды. Бүгінгі күні бұл тәжірибелер тұрақты даму, тарихи мұраны сақтау және инновациялық жоспарлау тұрғысынан шабыт көзі бола алады. Зерттеу нәтижелері ортағасырлық сәулеттің қазіргі архитектурадағы әлеуетін ашады, дәстүр мен жаңашылдықты үйлестіру арқылы болашақ қалаларды дамытуға жол ашады.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі

1. Байпақов, Қ. М. Қазақстанның ортағасырлық қалалары. – Алматы: Ғылым, 2005, 44 б.
2. Смағұлов, Е. А. Түркістан археологиясы. – Түркістан: МКТУ, 2017, 250 б.
3. Ақышев, К. А., Байпақов, К. М., Ерзақұлы, Л. Б. Отырар XIII–XV ғасырларда. – Алматы: Ғылым, 1987, 353 б.
4. Ортағасырлық Сығанақ қаласында жүргізілген ғылыми жобаның 2009 жылғы есебі:– Түркістан, 2009, 61 б.
5. Смағұлов, Е. Древний Сауран. – Алматы: АБДИ, 2011, 216 б.
6. Байтанаев, Б. А. Древний Испиджаб: Средневековые города Южного Казахстана на Великом Шелковом пути. – Шымкент, Алматы, 2003, 8 с.
7. Байтанаев, Б. А. Шымкент тарихы: Археологиялық деректер бойынша 2200 жыл. – Алматы, 2012, 77 б.
8. Сатаева Б. Е., Бексеитов Ғ. Т. Ұлы Жібек жолы бойындағы ортағасырлық Тараз шаһарының зерттелу мәселелері аясында // Вестник КазНПУ имени Абая. Серия «Исторические и социально-политические науки». – 2020, №3(66), 442 б.

УДК 72

HISTORY OF NATIONAL ARCHITECTURE IN CENTRAL ASIA

Feisel Abdulmanan Kemal

F.Abdulmannan@gmail.com

Postgraduate student architecture department L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana

Supervisor – Candidate of architecture, Professor O.N. Semenyuk

Kazakhstan, a vast country in Central Asia, boasts a rich architectural heritage that reflects its diverse history and cultural influences [1] Kazakhstan is divided into five sub-regions (Southern, Central, Western, Eastern, and Northern), three of which are notable for their mediaeval monument architecture: Southern, Central, and Western Kazakhstan. The Southern Kazakhstan center,